

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך לג, תשמ"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לשונות סתרים עבריות בספרדית-היהודית

כלשונות יהודים אחרות, משופעת גם הספרדית-היהודית (מכאן ולהבא: ס"י) בביטויים עבריים רבים. חלק מן הביטויים שייך לעולמם הדתי-תרבותי של היהודים, לדוגמה: שבת, פריה, בר-מצוה (ההגייה: 'בר-מסנה'), שחרית, פסח, קידוש, שבועות, ראש חודש, תענית, רימונים (קישוטים לספר תורה), מלמד, חכם ('רבי'), חזן ועוד. ביטויים אחרים חדרו לס"י, והם משמשים את היהודים פלשון יום-יום, ואין הם שייכים דוקא לתחום הדת והתרבות, כגון: אפילו, אולי, בן-אדם, בר-מינן ('חס וחלילה'), גביר (ההגייה: 'גיביר'), דרך ארץ, נפטר, עזפן, שדים, חריף ועוד.

הדוגמאות הנ"ל מעידות על מלים עבריות שנתקבלו בצורתן העברית, בהגייה המקובלת במסורת בני ספרד; ברם לא מעטות הן המלים הפאות בהיתוך גמור עם יסודות ס"י, כגון: דיסמזלאדו 'חסר מזל' (דיס — צורן שלילה + מזל + אדו — צורן שם-תואר), אינחמינאדו 'מבושל ממושכות, כגון ביצה' (אינ — תחילית פועל לגרימה + חמין + אדו, צורן ש"ת), גרונודו 'גרגרן, להוט אחרי גרונו' (גרן + ודו, צורן ש"ת), דיסחן 'חוסר חן, אי-סדר' (דיס — צורן שלילה + חן), חזניאר 'לשיר כחזן' (חזן + יאר, צורן המקור הפועלי), אסרארסי 'להצטער' (א, תחילית פועל + צער + אר, צורן המקור הפועלי + סי, צורן הרפלקסיביות), אינדיחאר 'לדחות' (אינ, תחילית

פועל + דחייה + אר, צורן המקור הפועלי), חורפינטאר 'לנהוג כמקוין, לעשות "חכמות" (חורפא הארמית + ינטאר, צורני הפועל) ועוד).

העברית שימשה מקור לא אכזב לשאילות בס"י, משום שהייתה ידועה ליהודים פלשון לימוד המקורות וכלשון התפילה. משנתבקשה להם מלה לשימושם, שאינה מצויה בס"י, נטלו מלה עברית מן המוכן ושילבוה בשפתם (ובאותה דרך נטלו גם מלים מלשונות אחרות). זאת ועוד. פעמים נדחקה המלה העברית לס"י במכוון, בשעה שדוברי הס"י ביקשו להעלים דברים מן הנכרי בסביבתם. במקרים אלו שימשו המלים העבריות כמלות צופן, המובנות ליהודים בלבד, ובעזרתן הסתירו את כונתם האמיתית מן הזרים. שימושים אלו היו שכיחים דוקא בלשון השוק, במשאם ומתנם של היהודים עם יהודים ועם זרים, ובהם נעסוק ברשימתנו. נתמקד במלים עבריות, ששימשו את היהודים בשוק בעיקר, ועניינן יהודים ומסחר¹.

את עצמם כינו היהודים בשמות יהודי, יהודיך ובני עמנו. שלושת הביטויים האלו נועדו ליחד אותם מן האחרים במשאם ומתנם עם הבריות. אדם יצביע על משנהו ויאמר עליו אחד משלושת הכינויים לעיל כדי להזהיר אותו, לבל יתייחס אל רעהו כאל גוי, שהרי יהודי הוא, וראוי לעזור לו. הביטויים ישראל, ישראליטה, ישראליאנו ציינו אף הם התייחסות אל בני עם ישראל או ארץ ישראל, אך ספק, אם מקורם עברי ישיר. הם

1. רוב הדוגמות מבוססות על מסורת טורקיה וינן, במיוחד בסלוניקי.

תודתי נתונה לדוברים, שאישרו את הדוגמות, ובמיוחד למר א' רוסו.

התקבלו בס"י דרך הספרדית או הצרפתית, אף על פי שמקורם באותן לשונות עברי הוא.

ביטוי עברי אחר שימש להבחין בין היהודים הספרדים לאחרים. מה שְׁמֶךְ (שי"ן הגוייה בסגול, טעם מלעיל במ"ם) הוא פיננסי לאשפנזי. זה הפיננסי שנתנו היהודים הספרדים בין לאחרים הפליטים האשפנזים, שהגיעו מרוסיה לאחר הפרעות שם. שאלתם הראשונה אליהם הייתה "מה שְׁמֶךְ?", ומכאן פשט הביטוי לציון אשפנזים בכלל. כיון שהאשפנזים היו הפליטים חסרי כול, ואילו לספרדים היה יתרון פְּנִימִי וּכְמוֹסִים שבמקום, הפך הביטוי מה שמך לנושא מטען משמעות שלילי, היינו פיננסי לאדם עני מרוד, מספן וחסר תקוה. דמיון הצליל של מה שמך עם יימח שמך תרם אף הוא, פנראה, למשמעות הגנאי שנתלתה לביטוי הזה.

קארנה פשר הוא 'פשר פשר', ומכאן בהשאלה: פשר טוב < אדם טוב > יהודי. הביטוי קי נו טוקי אה קארנה כשר תרגומו 'אל יגע בבשר פשר (שמא יטריפו)'; אך היהודים נהגו להשתמש בביטוי הזה גם לציון 'יחולו כל צרות שבעולם על מי שיחולו, ובלבד שלא ייפגעו היהודים'.

כשנתקל היהודי בגוי דובר ספרדית או מבין את לשונו, שני ביטויים עבריים שימשוהו לאזהרה: (א) שתיקה (המקביל לקאייאדים הספרדי), כלומר, יש לשתוק ולהימנע מדיבורים מיותרים בנוכחות הגוי (ולפי שאול אנג'ל-מלאכי, קאייאדים נס, ששיבוץ המלה העברית נס, שימש בירושלים באותה הוראה עצמה). (ב) יודע לשון (ההגייה בסלוניקי: 'יודיאח לשון') —

פינוי לדובר ספרדית שאינו יהודי. הוא מבין את הלשון, ולכן יש להיזהר בעת השיחה עמו.

ואם בהסתרת דברים מדובר, טבעו היהודים מטבע נוסף בדיבורם, והוא **בחור** או **יש בחור**. כשדיברו המבוגרים דברים גסים, שאינם יפים לאוזן הצעירים או הילדים שבחבורה, השמיע אחד מהם את האזהרה הזאת שכמוה פשטיקה, אך סיבתה — גילם של הנוכחים הצעירים.

בשעת המסחר השתמשו הדוברים בביטויים עבריים מיוחדים. הביטוי **פמה לקו באצבע** (ההגייה: 'פם/כמה לקו בַּצֵּבָה'), שמקורו בהגדה של פסח, שואל על מחירה של הסחורה הנמכרת. **פמה לקו באצבע**, שאל יהודי את המוכר בהתכוננו ל"בכמה זה עולה?". (פתשובת חידוד ישיב המוכר אלו עשר מפות, ללמדך, שידוע לו מקורו של הביטוי — ובעקבותיה יענה מה המחיר המדויק).

חתיכות (התי"ו צרוייה) מקורה בחתיכות העברית, ופירושה 'מטבעות כסף או זהב'. **קואנטאס חתיכות?** הוא 'כמה מטבעות כסף?', וזה נוסח אחר לשאלת מחיר. אך עקרת הבית לא השתמשה בשימוש הזה בלבד, אלא גם במשמעות העברית כגון **בצירוף דאמי קואנטאס חתיכות דימאזייה** 'תן לי עוד כמה חתיכות'. גם בשימוש זה החתיכות באות פלשון סתר בין הקונה למוכר היהודי. במקום **קואנטאס פידאסוס** 'חתיכות אחדות' הספרדי.

הכסף עצמו הוא **ממון**, המקביל לפארא(ס), שמקורו טורקי. **סי קירי מיניסטיר די ממון גראנדי** 'יש צורך בממון רב', אומר הנזקק לכסף רב לשם רכישת דבר-מה. היהודי הספרדי

משתמש גם בניב (אונדי)איי ממון איי פבוד (אצל יהודי טורקיה ייאיי ממון ייאיי פבוד), שתרגומו: (במקום ש)יש ממון יש פבוד, המקביל לפיטוי העברי "בעל המאה הוא בעל הדעה" ודומיו, המציינים תכונת אנוש, השופט אדם על פי עושרו, ולא על פי כישוריו ומעלותיו. ועוד פיטוי, המשופץ בדיבורם הספרדי של הסוחרים באותו עניין, הוא מי שלו הממון ידו על העליונה.

בחלוקת הסחורה ובהדיינות במחירים השתמשו הסוחרים בפיטוי העברי חצי שלי חצי שלך 'אין צורך בחילוקי דעות. נתפשר ונתחלק ברכוש'. השותף הוא חבר, ו'שותפות' היא חברנסה. לסיפום העסקה ולסיומה נהגו לומר איידי, עושה שלום או (פ)אזיר עושה שלום, שפירושם 'ובכן (לזירוז), לעשות "עושה שלום", הבה נסכם את העניין ונגמור אותו' על סמך "עושה שלום" שבסוף תפילת העמידה וקדיש וברכת המזון. גם לתחום היושר בהתנהגות ובמסחר חדרו מלים עבריות. מן המלה גנב נוצר הפועל גנביאר 'לגנוב'. אדם ישר הוא אומברי ישר וכן חסיד או צדיק. המלה רמאי שכיחה בשימוש, וממנה גזורות רמאות, רמאיו 'חוסר יושר, רמאות', פגון בפיטוי סין רמאיו 'ללא פגנת זדון, ללא ערמומיות ותחבולות', וכן רמאולוק 'תרמית', הגזורה בסיומת שם-העצם הטורקית לוק. רשימתנו הצטמצמה כאן רק בפיטויים עבריים בס"י, שניתן לשייכם ללשון פנימית של היהודים, בתחום התייחסותם לעצמם ובתחום השוק והמסחר. התחום הסמאנטי אמנם מצומצם, אך הוא מעיד עדות מובהקת על שיעור שימוש ועל דרך השתלבותם של פיטויים עבריים בס"י.